

**ТАЛАБА-ЁШЛАР МАЪНАВИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЭТИМОЛОГИК АСОСЛАРИ
(ДИНИЙ-МАЪРИФИЙ НЕГИЗ)**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.28.58.001>

Норбоева Сарвиноз Менгалиевна

*Термиз давлат университети катта ўқитувчиси педагогика фанлари
бўйича фалсафа фанлари доктори (PhD)*

Аннотация. Мазкур мақолада ёшларимизнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришида диний ва дунёвий таълимотларнинг ўрни борасидаги назарий-методологик қарашлар баён этилади.

Калит сўзлар: ахлоқ нормалари, буддавийлик, ислом дини, маънавий тарбия, миллий-маданий концепция, мафкура, христианлик дини, қуръон, ҳадис.

Аннотация. В состоянии теоретико-методологического подхода система изображается в образе системы, в частотном ролевом факторе, в компетенции студента.

Ключевые слова: этика, буддизм, ислам, духовное воспитание, национально-культурная концепция, идеология, христианство, коран, хадис.

Annotation. In the state of theoretical-methodological approach, the system is imaged in the system image, in the frequency role factor, in the student's competence.

Key words: ethics, Buddhism, Islam, spiritual education, national-cultural concert, ideology, Christianity, Koran, hadith.

Агар маълум жамият ижтимоий-ғоявий ҳамда иқтисодий инкироздан чиқиш йўлини топмоқчи бўлса, у техноген цивилизациянинг янги шаклдаги кўриниши эмас, балки янги ривожланиш босқичининг якуни тарзида акс этиши лозим. Жамиятнинг бундай ривожи ижтимоий ҳаётнинг муҳим омилларини ҳисобга олувчи, шахсга йўналтирилган инсонпарварлик парадигмасининг асосий ғояси вазифасини ўтайди[4].

Табиийки, бугунги инновацион шарт-шароитда талабалардаги маънавий компетенцияни ривожлантириш, пировардида, таълим-тарбиявий жараённинг психологик тўлиқ ва икки тарафлама қулай муҳитни яратиш эҳтиёжини юзага келтиради. Айни вақтда педагогик иштирокнинг мазмунини тубдан қайта кўриб чиқиш, унинг антропоцентрик табиатини таъминлаш зарур бўлади[2]. Бинобарин, таълимдаги инновацион жараён нафақат педагог-талаба жуфтлигида ўз-ўзини ривожлантириш аспекти, балки таълим жараёнининг ўзида ҳам янгиланиш талабини тақозо этади.

Маълумки, талаба-ёшлар, ва умуман, келажак авлоднинг маънавий камолотини шакллантириш, уларнинг шахс сифатида жамиятдаги муносиб ўрин топишларига хизмат қилувчи миллий-маънавий асосларимиз бу борада амалга оширажак жами саъий ҳаракатларимизда дидактик қурол ҳисобланади. Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Ал Хоразмий, Имом Ал Бухорий, Имом Исо Термизий, Имом Ғаззолий, Ҳаким ат-Термизий, Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд, Кайковус, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Мирзо Улуғбек сингари аждодларимизнинг бой мероси бу борада амалда жорий этиб келинган тадбирларнинг туб негизини ўзида ифода этади. Ҳолбуки, маънавий

тарбия ўз хусусиятига кўра, ҳар бир миллатнинг тарихий, миллий-маданий концепциясини акс эттиради.

Шахснинг маданий-тарихий концепциясининг моҳияти Л.С.Выготский томонидан илгари сурилган куйидаги фикрда ўз ифодасини топган: «Замонавий (маданиятли) кишининг хулқи фақат болалик давридаги ривожланишнинг натижаси бўлиб қолмай, балки тарихий тараққиётнинг маҳсули ҳамдир. Инсоният тараққиёти тарихий жараёнда ижтимоий, шунингдек, инсон ва табиат ўртасидаги муносабатлар мазмунигина ўзгариб ва ривожланиб қолмай, балки инсоннинг ўзи ҳам, унинг табиати ҳам ўзгарди ва ривожланди».[5]

Бугун глобаллашув, иқтисодий ва сиёсий интеграция таъсирида дунё тобора яхлит ва бир бутун характер касб этиб бормоқда. Фақат капитал ва товарлар оқими эмас, ҳатто уларнинг қошифи инсоннинг ҳаракат доираси ҳам кенгаймоқда. Натижаа одамлар орасида худбинлик, маъсулиятсизлик, лоқайдлик, жиззакилик кенг ёйилмоқда. Эндиликда одамлар орасида ахлоқсизлик, мурасасизлик, тоқатсизлик, кўринишларини бартараф қилиш, жамиятда одоб-ахлоқ, инсонпарварлик, бағрикенглик, тинчликсеварлик маданиятини қарор топтириш, шунингдек, ўзаро ҳурмат, самимий дўстликни тарғиб этиш бугуннинг муҳим вазифасига айланмоқда. [3]

Албатта глобаллашув жараёнида одоб-ахлоқ тушунчаси долзарблигини йўқотмайди ва аксинча унинг кадр-қиммати шунча ошади. Ахлоқ кишилар орасидаги муносабатларнинг барча тур ва кўринишларига мансуб бўлиб, у ёки бу хатти-ҳаракатлар. Алоқа ва муносабатлар ҳақида фикр юритиш(маъқуллаш ёки қоралаш)дир. [2]

Ахлоқ (араб.хулқнинг кўплиги; лот. *moralis*-хулқ-атвор) ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, муайян жамиятда яшовчи кишилар амал қилиши зарур бўлган хатти-ҳаракатлар йиғиндиси. Ахлоқ ўзаро муносабатларда, жамоат жойларида ўзини тутишда муайян қоидалар тизимида намоён бўлади. Бинобарин, шундай экан, маънавий тарбиянинг туб илдизи – миллий маънавиятнинг диний асосларига ўрни билан тўхталиш жоиз.

Бундан ташқари, панднома ва одобномалар халқ педагогикасида, диний-фалсафий рисоалар ҳамда алломалар меросида бу борада алоҳида қайдлар учраши ажодларимизнинг шахс маънавиятинини юксалтириш учун қилинган ҳаракат эканлигини исботлайди.

Дин тушунчасига олимлар дунёвийлик, илмийлик нуқтаи назаридан, дин арбоблари эса муайян диний таълимот асосида ёндашишлари боис ушбу тушунчага турлича таъриф берилади. Жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири-Буддавийлик(Будда номидан олинган)ка эътиқод қилувчилар тахминан 500 мил.дан ортик [6]. Буддавийлик – дунёдаги йирик динлар ичида энг қадимийларидан бири ҳисобланиб, мил. авв. VI – V асрларда Ҳиндистонда вужуга келган. Буддавийлик фалсафасига кўра, шахснинг учта типи мавжуд: 1) худбин, 2) инсонпарвар, 3) идеал.

Худбин ўзининг хоҳиш – истақлари, қизиқиш, эҳтиросларига берилиб, ҳаётини ўтказди ва гуноҳларини англаб етмайди.

Инсонпарвар тип вакиллари эса диний дунёқарашга эга бўлиб, улар ҳаётнинг азоб – укубатлигини, ундан шахсий нажот йўли билан халос бўлиши мумкинлигини англашади. Идеал тип вакиллари – дунё одами ҳисобланиб, на сиёсат, на миллат, на ижтимоий фаолиятга мансуб бўлиб, фақатгина олийжаноблик, самимийлик, гўзалик, ҳақиқат асосида бутун тирик мавжудодга меҳр қўйиб, ақлига қаътий бўйсуниб, ҳиссиётларга берилмай ўзгалар учун ўзини қурбон қилади. Буддавийлик ҳаёт тарзи ва диний тарбиясида айнан шундай шахсни тарбиялаш устувор ҳисобланиб, шахс шартли тарзда руҳий – ақлий – ҳиссий – жисмоний яхлитлик асосида улғайиши, унинг манбаи – диний эътиқод, шахсий камолот, эзгу турмуш

тарзи экани таъкидлади. Будданинг бутун таълимоти шахснинг барча тажрибаларини ичидан емирувчи эгоцентрик қарашларни тугатишга қаратилган.

Буддизм таълимоти, асосан, уч қисмдан иборат: 1) ахлоқ; 2) медитация; 3) донолик. Ушбу динда шахс ахлоқий камолоти муҳим ўрин тутди. [7]

Христианлик жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири ҳисобланади. Европа, Америка мамлакатлари, Австралияда, фаол миссионерлик ҳаракати натижасида Африка, Яқин Шарқда ва Узоқ Шарқнинг бир неча минтақаларида кенг ёйилган. Ер юзидида бу динга тахминан 2,3 миллиард киши эътиқод қилади. [8] Насронийликнинг асосий ғояси Худо одам-Иисус Христос (Исо Масих) ҳақидаги ривоятлар билан боғлиқ.

Христианлик ахлоқдаги устувор қоидалар Худони севиш ва яқин кишига бўлган муҳаббатдир. Яқин киши ўз яқинига эмас, балки у билан бевосита мулоқотда бўлган одамлар ҳамдир. Одамлардаги мўминлик, ҳақиқатни излаш, раҳмдиллик ва тинчликсеварлик фазилатлари диний томондан улуғланади. Христианликнинг ақида, эътиқод, ҳуқуқий, ахлоқий нормалари, тақиқлари Библия ва бошқа муқаддас китобларда ўз ифадасини топган. Унда инсонларга яхшилик қилиш, ёмонликдан тийилиш, раҳм – шафқатли, кечиримли бўлиш, камтарлик, ёлғон гапирмаслик, рашк, ҳасад, ғийбатчилик каби иллатлардан холи бўлиш одоб – ахлоқнинг энг муҳим таркибий қисми сифатида улуғланган [9].

Муқаддас китобда ёшлар, таълим масаласи ҳақида ҳам тўхталиб ўтилган. Жумладан, ёшлар ўз ёшлигини беҳудага сарфламай, ўз сўзи, хатти-ҳаракатлари, имони, пок қалби, меҳр-муҳаббати билан ўрناк бўлиши, доимо таълим, насиҳатда банд бўлиши шу аснода холис ва жиддий сўзлашиши муҳимлиги таъкидланган.

Ислом дини кўп халқлар орасида кенг тарқалган жаҳон динларидандир. Бу динга эътиқод этувчилар – мусулмонлар жаҳонда 1,8 миллиарддан кўпроқ кишини ташкил этади [10].

“Ислом” сўзи арабча “худога ўзини топшириш”, “итоат”, “бўйсунуш” маъносини билдиради. Бу динга эътиқод қилувчилар – “муслим” – деб аталади. Унинг кўпчилик шакли “муслимун” бўлиб, ўзбекларда “муслмон” деб аталади. Ислом диний таълимотининг асосларини – Қуръон ва Ҳадис тўпламларида, шунингдек, VIII-XII асрлар давомида вужудга келган илоҳиёт адабиётлари ифода этади. Қуръони Карим оятларида, аввало инсоннинг ер юзидида ўринбосар экани бир неча бор таъкидланиши ислом маънавиятининг энг улуғ қадриятларидандир. Яхшилик ва эзгулик, бағрикенглик ва тинчлик, яқинлар ва бегоналарга бирдек марҳаматли бўлиш, қон тўкмасликка чақирувчи, нафс васвасасига учмаслик, ота-онага улар ҳаёт эканида меҳрибон ва сахий бўлиш, дунёдан ўтганларнинг ҳақиқага дуо қилиш ва ватанни севишга муқаддас динимиз даъват қилади.

Ҳадислар Исломда Қуръондан кейинги муқаддас манба бўлиб ҳисобланади. Ҳадислар тўплами “суннат” деб аталади. Ҳадиси шарифларда Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўзлари, қилган иш, фаолияти, қолаверса, саҳобалар тамонидан амалга оширилган ишларга муносабати баён этилган.

Қуръони Карим, ҳадислар ва шариат инсон маънавий-маърифий камолотнинг асоси бўлган ахлоқ – одобнинг барча қирраларини ўз ичига олган. Ҳадислар маънавий-ахлоқий тарбияга оид фикрларнинг мукамал тўпламидир. Ундаги ота-онага, илгаму муҳаббат, сабр-бардош, шукроналикка даъват, ўзаро меҳр, иноқлик, меҳмондўстлик, етимпарварлик, вафо ва садоқат, меҳнатсеварлик ва ҳалол луқмани шарафлаш, камтарлик ва камсуқумлик, самимият ва ростгўйлик, тўғрилиқ ва ҳалоллик, ота-онага ғамхўрлик, фарзанд тарбияси ва оилага садоқат, кишиларга яхшилик қилиш,

савоб ишларга қўл уриш, инсофли – диёнатли, виждонли бўлиш, меҳр-шафқат, тўғрилик, ростгўйлик, софдил бўлиш, биродарга ёрдам бериш, камтарликка чақириш каби хислатларнинг биринчи ўринга қўйилиши инсоният учун бебаҳо маънавий қадриятлар силсиласини яратиб берди.

Шукроналик ва сабр ҳам инсон маънавиятининг муҳим жиҳатлардан биридир.

Маънавий неъматлар кўзга бевосита кўринмайди, аммо қалб кўзи билан илғаб олинади. Инсон, ақл, хуррият, тинчлик шулар жумласидандир.

Юқорида айтилган ислом маънавияти уммонидан бир зарра, холос. Маънавий-ахлоқий камолот масалаларида айтилган баъзи ҳадисларда фикримиз ўз тасдиғини топади:

Ҳадисда бешиқдан то қабргача илм излаш лозимлиги қайд қилинган. Қуръони Каримда: “Аллоҳ сизлардан иймон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даражада (мартаба)ларга кўтарур”, (“Мужодала” сураси, 11 - оят) дейилиши илмли зотлар ва унга интиланган юксак мавқе ва ҳурматга сазовор бўлишига ишорадир.

Ислом динида нафақат илм ўрганиш, балки илм талаб қилиш, ҳам ҳар бир киши учун фарз экани таъкидланган. Аллоҳ таоло ўзининг пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга биринчи ваҳий нозил қилинганида ҳам “Иқро”, яъни “Ўқи” деб буюрди. Илк ваҳий “Алақ” сурасининг дастлабки оятлари бўлиб, унда ҳам инсон ўқишга буюрилди. (“Эй, Муҳаммад, бутун борлиқни) яратган зот бўлмиш Раббингиз номи билан ўқинг! У инсонни лахта қондан яратди. Ўқинг! Раббингиз эса қарамли зотдир. У инсонга қалам билан (ёзишни) ўргатган зотдир. У инсонга билмаган нарсаларни ўргатди”).

“Илм йўлида сарфланган бир кун уч ой рўза тутишдан афзалроқдир”, сингари ҳадисларда илмга бағишланган вақт энг қадрли экани таъкидланади.

Юқоридагилардан кўринадики, Ислом маърифат дини ва айни пайтда барча инсонларни дунё сир – асрорини билишга, яъники эгаллашга ва юксак маънавийликка чорловчи дин экани билан алоҳида аҳамиятга эгадир.

Жисмоний ва маънавий покликка интилиш ислом ахлоқи, Расулуллоҳ ҳадисларининг яна бир муҳим йўналишидир. Таҳорат, ғусл ташқи озодалик талаблари бўлса, ҳаромдан, ёлғон сўз, ғийбат, тухмат, зиною ўзга ҳаққиға хиёнат, ноҳақлик ва зулмга йўл қўймаслик, ички, маънавий покликка оид даъватдир. Буларнинг ҳаммаси Қуръони карим ҳамда Расулуллоҳ (с.а.в) ҳадисларида ва уларга асосланган шариат кўрсатмаларида жуда қатъий белгиланган.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, дин инсонни эзгуликка чорловчи, унинг маънавий оламини бойитувчи, ахлоқий муҳитни таъминловчи беқиёс ижтимоий омил бўлиб, унинг ахлоқ билан муносабатлари илдизи минг йилликларга бориб тақалади. Глобал дунёда ҳам дин жамият тараққиётида ахлоқ нормалари таъминланишида маълум маънода хизмат қилмоқда.

Шу маънода бугун мамлакатимизда ушбу соҳа учун кадрлар тайёрлаш ва таълим тизимини такомиллаштириш маънавий, ғоявий, мафкуравий, сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан қуйидаги омиллар билан узвий боғлиқ.

Биринчидан, жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга талаба-ёшларни тарбиялаш;

иккинчидан, демократик ислоҳатларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида талаба-ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш;

учинчидан, мамлакат истиқболини ўз келажаги билан уйғун кўрадиган, ижтимоий жараёнларда фаол қатнашадиган талаба-ёшларни шакллантириш

учун имконият яратиш;

тўртинчидан, мамлакатимизда ёшларнинг ички дунёсини ривожлантириш асосида диний-дунёвий кадриятлар уйғунлигига асосланган муносабатларни шакллантириш;

бешинчидан, талаба-ёшларда мамлакатимиздаги маънавий-ахлоқий, диний соҳаларда амалга оширилаётган ислохатларнинг моҳиятини англаб олиши, миллий ғоя тамойиллари асосида яшаш туйғуларни шакллантириши, юзасидан аниқ мақсадга қаратилган чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш;

Фойданалиган адабиётлар:

1. Гаимназаров.О.Г. Сущность педагогической инновации в профессиональных колледжах. “Young Scientist” . #4,(39) . April 2012.

2. Фалсафа (энциклопедик луғат): ”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти.Т.:2010.й.,35-б.

3. Мажидов М. Жаҳон динлари ва умуминсоний кадриятлар “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2019 й.,

4. Қўйсинов О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари. Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Тошкент, 2019.

5. Қўйсинов О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари. Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Тошкент, 2019.

6. The Global Religious Landscape. Pew Research Center/. Washington, D.C.2015. P.5

7. <http://stuki-druki.com/Aforizmi-Buddha.php>

8. The Global Religious Landscape. Pew Research Center/. Washington, D.C.2015.P.5

9. Шунингдек қаранг: Марк, 7:20-23

10. The Global Religious Landscape. Pew Research Center/. Washington, D.C.2015.P.5